TALAT AYDEMİR VE DOĞAN AVCIOĞLU'NUN DÜNYASI VE TÜRKİYESİ

23 Ocak 2026

Yıldırım Koç

Albay Talat Aydemir 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerinde darbe teşebbüslerinde bulundu. Bu girişimlerine ilişkin ayrıntılı bir ekonomik, siyasi ve toplumsal programı yoktu. Genel olarak Atatürkçülük veya Kemalizm savunuluyordu. Girişim, Talat Aydemir ve Fethi Gürcan'ın idam edilmesiyle son buldu. Talat Aydemir'in programı, Şevket Süreyya Aydemir'in ve Doğan Avcıoğlu'nun analiz ve programları yanında çok zayıf kalır. Ancak yine de bu iki önemli düşünür arasında bir darbe girişimcisi olarak programını ele almakta yarar vardır.

Doğan Avcıoğlu ise "Kemalist sosyalizm" olarak da nitelendirilebilecek bir programı uygulamaya çalıştı. Bu girişim 12 Mart 1971 darbesi sonrasında, Devrim Gazetesi'nin 27 Nisan 1971 tarihindeki son sayısının ardından, Madanoğlu Cuntası davasıyla sona erdi.

Her iki girişimi ve özellikle de Yön-Devrim çizgisini anlayabilmek için 1960'lı yıllarda dünyaya ve Türkiye'ye kısaca bakmakta yarar vardır.

Dünyadaki Önemli Gelişmeler

1960'lı yıllarda dünyada sosyalizm güçleniyor ve yükseliyor, emperyalizm yeni darbeler yiyordu.

Uzaya çıkan ilk insan, 12 Nisan 1961 tarihinde Sovyetler Birliği vatandaşı Yuri Gagarin oldu. Sovyetler Birliği ekonomisini güçlendirdi, diğer sosyalist ülkelerle olan işbirliğini daha da geliştirdi.

13 Ağustos 1961 günü Berlin Duvarı'nın inşaatı başladı. Böylece, her yıl yaklaşık 250.000 Doğu Alman'ın Batı Almanya'ya gitmesi önlendi. Federal Almanya, Türkiye'den işçi talep etmeye başladı.

1960'lı yılların ikinci yarısında, sosyalist dünyada Sovyetler Birliği – Çin Halk Cumhuriyeti anlaşmazlığı, kapitalist dünyada da A.B.D. – Avrupa anlaşmazlığı öne çıktı. Sömürge sistemi büyük ölçüde tasfiye olmuştu. Bağımsızlığını yeni kazanan eski sömürgelerde A.B.D.'nin ve Sovyetler Birliği'nin etkili olma mücadelesi sürüyordu. Soğuk Savaş devam ediyordu.

1961 yılı dünyada A.B.D. karşıtlığının arttığı bir dönemi başlattı. A.B.D.'nin Küba Devrimi'ne Domuzlar Körfezi çıkartmasını örgütleyerek müdahale etmesi ve ardından gelen gelişmeler, birçok ülkede anti-emperyalist hareketlerin zeminini oluşturdu.

Endonezya'da 1965-1966 yıllarında, bir darbeyle iktidara gelen A.B.D. yanlısı General Suharto, sayıları 400.000-1.000.000 arasında olduğu tahmin edilen solcuları katletti.

Latin Amerika'da Küba Devrimi'nin etkileri, Che'nin mücadelesi ve 1967 yılında ölümüyle dalga dalga yayıldı. Uruguay'da, Brezilya'da ve diğer bazı Latin Amerika ülkelerinde, Katolik papazlarının bile katıldığı Amerikan karşıtı eylemler ve gerilla hareketleri yükseliyordu.

Çin'de 1966 yılından 1973 yılına kadar kültür devrimi yaşanıyordu.

A.B.D. 1965 yılında Kuzey Vietnam'a saldırdı. Dünyanın birçok ülkesinde A.B.D. karşıtı kitle eylemleri yaygınlaşıyordu. 1968 yılı başlarında Vietnam Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin ordusu ve Vietkong, Amerikan ordusuna çok ciddi kayıplar verdirdi ("Tet Saldırısı"). Bu büyük kayıplar sonrasında A.B.D.'de düzenlenen savaş-karşıtı mitinglere yüzbinlerce insan katıldı. Vietnam'da 59 bin Amerikan askeri öldü ve yaklaşık 300 bin Amerikan askeri yaralandı. A.B.D., 1973 yılında yenilgiyi kabul ederek Vietnam'dan çekilmek zorunda kaldı.

Zenci lider Martin Luther King'in 4 Nisan 1968 günü öldürülmesi sonrasında A.B.D.'deki siyahların eylemleri militanlaşmıştı; Kara Panterler örgütü etkileyici eylemler gerçekleştirdi.

Çekoslovakya'da 1968 yılında Sovyetler Birliği ve diğer Varşova Paktı ülkelerinin ordularının ülkeye müdahalesine ve Prag'ı işgaline karşı kitlesel eylemler gelişti.

Orta Doğu kaynıyordu. 1967 Arap-İsrail savaşında Arapların yenilgisi sonrasında El Fetih gerilla eylemlerine başlamıştı. Leyla Halid bu amaçla uçak kaçıran ilk gerilla oldu.

Bağımsızlığını yeni kazanmış eski sömürgeler, emperyalizme karşı tavır alıyordu; 1955 yılında kurulan Bağlantısızlar Hareketi güçlendi. Sovyetler Birliği, "sosyalizme yönelmiş kapitalist olmayan yol" stratejisiyle, Afrika, Latin Amerika ve Asya'da bağımsızlığını yeni kazanmış bazı ülkelerle yakın ilişkiler kurdu. Ancak, kapitalizmin altın çağının yaşandığı bu dönemde, Sovyetler Birliği, kapitalizmin üçüncü

bunalım dönemini yaşadığını ileri sürüyordu. Türkiye'de de bazı siyasi örgütlenmeler, siyasi çizgilerinin belirlenmesinde bu teoriyi esas aldı ve büyük hayalkırıklıkları yaşadı.

Buna bağlı olarak, gelişmiş kapitalist ülkeler, geçmişte kolayca kullandıkları Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi uluslararası örgütlerde başarısız kalmaya başladı.

1968 yılında Fransa'da başlayan üniversite işgalleri, Fransa tarihinin en geniş katılımlı işçi eylemlerine dönüştü. Kitlesel öğrenci gösterileri Arjantin, Belçika, Brezilya, İtalya, Meksika, Polonya, Senegal, İspanya, Yugoslavya ve ardından A.B.D.'ye de yayıldı.

A.B.D. 1970 yılında 35 dolar karşılığında bir ons altın verme taahhüdünü iptal etti.

Türkiye'deki Önemli Gelişmeler

1961 Anayasası Türkiye'de demokratikleşme açısından yeni bir dönemi başlattı.

1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı uygulanmaya başlandı. Türkiye hızlı bir sanayileşme sürecine girdi. Hem kamu yatırımları, hem de özel sektörün sanayi yatırımları arttı.

İç pazarın gümrük duvarlarıyla korunduğu ve sürekli genişlediği koşullarda, devletin uyguladığı ithal ikameci sanayileşme politikası özel sektörü hızla geliştirdi. Bu koşullar, özel sektör işyerlerinde işçi taleplerinin karşılanmasını kolaylaştırdı; işçilerin ücret artış talepleri, kolaylıkla fiyatlara yansıtılabildi.

1961 yılından itibaren önce Federal Almanya'ya, ardından bazı diğer Avrupa ülkelerine çalışmaya gidenlerin Türkiye'de ailelerine gönderdikleri işçi dövizleri, Türkiye'nin ithal ikameci sanayileşmeyi sürdürebilmesi için gerekli olan dövizin teminine büyük katkıda bulundu. Ayrıca 1 milyona yakın kişinin işgücü piyasasından çekilmesi, işsizliği hemen hemen ortadan kaldırdı. Gönderilen işçi dövizleri hem mülksüzleşme sürecini yavaşlattı, hem de yeni iş olanaklarının yaratılmasını sağlayan işletmelerin kurulmasına katkıda bulundu ve böylece işçiler açısından daha lehte koşulların yaratılmasını sağladı.

1963 yılında sendikal hak ve özgürlüklere ilişkin yasaların kabul edilmesinin ardından, 1964 yılından itibaren toplu iş sözleşmeleri yaygın biçimde imzalandı ve işçilere bu yolla sağlanan yararlar, sendikalı işçi sayısının artırılabilmesini sağladı. Memurlar da, anayasanın getirdiği olanaktan yararlanarak 1965 yılından itibaren sendikalaştı.

Başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine giden 1 milyona yakın insan ve 1960'ların ikinci yarısında yayına başlayan ve hızla yaygınlaşan televizyon, insanların yaşamdan beklentilerini artırdı. Köylerde evlerde elektrik ve akar su yaygınlaştı. Eğitim olanakları ve bu yolla daha iyi gelir elde etme şansı arttı. Sağlık hizmetleri gelişti. Kentlerde hazine ve belediye arazileri üzerindeki gecekondular çoğaldı (daha sonraki yıllarda bu konutlara tapu dağıtıldı ve birçok kişi, yıllar sonra bu arsasını müteahhitlere kat karşılığı verdi).

Bu olanaklar, köyden kente göçü hızlandırdı. Köyle bağlantısı kopmamış birçok kişi, kentlerde işçiliğe başladı ve zaman içinde işçilikten elde edilen gelir, köydeki yan gelirden daha önemli oldu.

A.B.D., 1962 yılındaki Küba Krizi sonrasında Sovyetler Birliği ile anlaşarak, Türkiye'nin haberi olmadan Türkiye'deki üslerde bulunan nükleer başlıklı Jüpiter füzelerini geri çekti.

1963 yılı Aralık ayında Kıbrıs'ta Türklere yönelik bir katliam gerçekleştirildi. Türkiye'nin müdahalesi, A.B.D. Başkanı Johnson'un Türkiye'yi uyaran mektubuyla engellendi. Türkiye, bu gelişmeler karşısında, Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmeye başladı.

Türkiye'de devletin bir çok biriminde A.B.D.'li görevliler çalışıyordu. İlkokullarda çocuklara A.B.D.'den gelen süt tozundan hazırlanan süt veriliyordu. 1200 dolayında A.B.D. vatandaşı "barış gönüllüsü" olarak sağlık ve eğitim alanında çalışıyor ve istihbarat topluyordu.

Bu yıllarda Molla Mustafa Barzani'nin Kürdistan Demokrat Partisi'nin Türkiye kanadı kuruldu ve Türkiye'de bölücü Kürtçülük yaygınlaştırılmaya başlandı. Komünizmle mücadele dernekleri kuruldu. Türkiye'nin güvenlik birimlerinde A.B.D.'liler etkin rol üstlendi. Türk Silahlı Kuvvetleri, NATO'ya üyelik sonrasında, yapısında ve stratejisinde önemli değişiklikler yaşadı.

Türkiye 1963 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Ankara Anlaşması'nı imzaladı.

İşçiler, yoksullaştıkları için değil, farkına vardıkları daha iyi yaşama ve çalışma koşulları için çaba göstermeye başladı. Bu çaba, bazı durumlarda sınıf kimliği yerine başka kimliklerin kullanılmasıyla sonuç alabildi. Özellikle özel sektör işyerlerinde ise diğer kimlikler pek işe yaramayınca, mücadele kaçınılmaz oldu. Grevler, işyeri işgalleri, gösteri yürüyüşleri yaygınlaştı. 15-16 Haziran 1970 eylemleri yaşandı.

22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963 tarihlerinde Talat Aydemir'in önderliğinde iki askeri darbe girişimi gerçekleştirildi. Girişimler başarısız kaldı.

Türkiye, 1965 milletvekili genel seçimlerine kadar koalisyon hükümetleriyle yönetildi. 1965 ve 1969 milletvekili genel seçimlerinde Adalet Partisi tek başına iktidara geldi ve AP Genel Başkanı Süleyman Demirel, bu dönemde başbakanlık görevini üstlendi.

Türkiye 1960'lı yılların ikinci yarısında Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirdi ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'de önemli fabrikalar kurmasına ilişkin anlaşmalar imzalandı.

12 Mart 1971 Darbesi ise demokratik hakların kullanımını 1973 yılı sonuna kadar büyük ölçüde engelledi.

1961-1971 döneminde Türkiye'de sosyalist hareket ilk kez yaygın ve kitleselleşen legal ve illegal örgütlenmeler oluşturdu.

Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) 13 Şubat 1961 tarihinde kuruluşundan kısa bir süre sonra girdiği yol, Türkiye'de demokratik sosyalist hareketin kitlelerin gözünde meşruluk kazanmasına büyük katkılarda bulundu.

13 Şubat 1961 tarihinde TİP'i kuran sendikacılar siyasal parti faaliyetinde tümüyle başarısız kalınca, parti yönetimini devredecek kişiler aradılar. TİP'in genel başkanlığına önerilmesi düşünülen ve tartışılan kişiler şöyleydi: Prof.Z.F.Fındıkoğlu, Ali Rıza Arı, Dr.Ekmel, Mehmet Ali Aybar, Orhan Arsal, Sabahattin Zaim, Sedat Erbil, Yaşar Kemal, Prof.Sabri Esat Siyavuşgil, Esat Tekeli, Nadir Nadi, Esat Çağa. (Sülker, Kemal, "5. Yıldönümünde TİP'in Kuruluşu ve Başarılı Mücadelesi" *Eylem Dergisi*, No.28, 15.2.1966;13)

Kurucular kurulu sonunda Mehmet Ali Aybar üzerinde anlaşma sağladı ve TİP, 9 Şubat 1962 günü M.A.Aybar'a teslim edildi. TİP, bu tarihten sonra, sendikacılar partisi olmaktan çıkarak, sosyalist bir partiye dönüştü. Sadun Aren'in belirttiği gibi, "12 işçi-sendikacının kurmuş oldukları TİP'in, Aybar'ın genel başkan yapılmasından sonraki TİP'le hiçbir ilgisi ve benzerliği yoktur." (Aren, S., *TİP Olayı, 1961-1971*, Cem Yay., İst., 1993;33)

Mehmet Ali Aybar, çeşitli TKP tevkifatlarında açığa çıkmamış bir TKP üyesiydi. "M.A.Aybar'ın (…) TKP üyeliği konusunda çelişkili ifadeler olmakla beraber, Rasih Nuri İleri'nin 'Benim hücre sekreterimdi' yolunda bir beyanı vardır." (Babalık, N., *Türkiye Komünist Partisi'nin Sönümlenmesi*, İmge Yay., Ank., 2005;81; İleri, Rasih Nuri, *1947 TKP Davası*, Tüstav Yay., İstanbul, 2003;15) Nihat Sargın ise, TKP Merkez Komite Sekreteri Zeki Baştımar'ın kendisinin yerine hazırladığı ismin Mehmet Ali Aybar olduğunu söylemektedir: "Olgulardan ilki 51 tutuklamalarıyla ilgili. Her zaman olduğu gibi o dönemde de iş başındaki birinci kişi kendisinin bunu yapamaz duruma gelmesi halinde yerine bir yedeği önceden seçmiş bulunuyordu. Tutuklamalar sırasında sorulup gösterilen resmi yedek, Parti çalışmalarında seçicinin yani Zeki Baştımar'ın (kod adıyla Yakup Demir'in) altında görevli bir partilidir, bu resmi adla sorgu savuşturulmak istenmiştir. Ortaya çıkmamış olan gerçek ise Aybar'ın, Mehmet Ali Aybar'ın görevli kılınmış olmasıdır." (Nihat Sargın, TÜSTAV'da 9.12.2007 günü yaptığı konuşma;13)

Böylece, sendikacıların kurduğu bir parti, TKP üyeliği ve hatta yöneticiliği o yıllarda bilinmeyen bir solcu avukata teslim edildi. "M.A.Aybar TİP'e girdikten sonra, Türkiye'deki komünistler partiye girmek gerektiği kararını" (Babalık,2005;75) verdiler. 1968 yılına kadar TİP'i M.A.Aybar'la birlikte yönetecek olan ve 1962 yılında TİP'e üye olan Behice Boran ve Sadun Aren de, tevkifatlardan kurtulmuş TKP üyeleriydi. Eski TKP'lilerden T.M.Öztürkoğlu şöyle demektedir: "B.Boran da TKP üyesi, özellikle TİP'in kuruluşundan bir yıl sonra gelenler TKP kadrolarıdır." (Babalık,2005;79) TKP üyesi Atilla Aşut da Behice Boran'ın TKP üyeliği konusunu İsmail Bilen'e sormuştur: "Yoldaş, dedim, Behice Boran hâlâ TKP üyesi mi? 'Parti'den istifa etmediğine göre üyesidir,' dedi." (Babalık,2005;116) Ayrıca, Sönmez Targan da Behice Boran'ın 1944 yılında TKP üyesi olduğunu belirtmektedir. (Targan, S., "Ömrünü Bayrak Gibi Yaşadı," *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ekim 2007;7) Gökhan Atılgan ise Behice Boran'ın TKP'ye 1942 yılında üye olduğunu ileri sürmektedir. (Atılgan, G., *Behice Boran, Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, Yordam Kitap, İst., 2007;66-67) Sadun Aren, 15 Mayıs 2003 günü kendisiyle yaptığımız görüşmede, 1958 yılında TKP'ye üye olduğunu belirtmiştir. TKP militanlarından İdris Erdinç ise, Sadun Aren'le 1947-48 yıllarında TKP çalışmalarında tanıştığını anlatmaktadır. (Akgül, Hikmet, *Şoför İdris, Anılar*, Yar Yay., İstanbul, 2004;131) TİP içinde çok önemli bir konumda olan diğer bir isim ise, Nihat Sargın'dı. Nihat Sargın da 1948 yılı Şubat ayında Türkiye Komünist Partisi üyesi olduğunu açıklamıştır. (Sargın, Nihat, *Davalar Savunmalar, Cezaevi Anıları*, Tüstav Yay., İst., 2005;16)

Bu dönemde *Yön Dergisi*'nin katkılarıyla "Türk sosyalizmi" kavramı ve anlayışı tartışılmaya başlandı.

Türkiye İşçi Partisi, bu ilk döneminde, hem Türkiye'nin demokratikleşmesinde, hem de işçilerin ve köylülerin daha iyi bir yaşama kavuşma mücadelelerinde çok önemli başarılar elde etti. 1965 milletvekili genel seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi, oyların yüzde 3'ünü alarak 15 milletvekili çıkardı ve TBMM'de çok başarılı bir çalışma yürüttü. Özellikle A.B.D.'nin Türkiye'deki faaliyetleri, TİP'li milletvekilleri tarafından TBMM kürsüsünde dile getirildi ve kamuoyuna maledildi. Türkiye'de tabu olarak görülen birçok sorun, TİP tarafından tartışmaya açıldı. TİP, özellikle 1966 yılındaki Malatya Kongresi sonrasında sosyalizmi açıkça savunmaya başladı.

Bu dönemde Türkiye'de solda iki gelişme daha yaşandı.

Türkiye'nin önemli aydınlarından Doğan Avcıoğlu önderliğinde bir grup 1961 yılında *Yön Dergisi*'ni çıkarmaya başladı. Yön'ün ardından yine Doğan Avcıoğlu'nun önderliğinde 1969 yılında yayımına başlayan *Devrim Dergisi*, bağımsız ve demokratik bir Türkiye kurabilme umudunu kitlelere değil, radikal subaylara bağlıyordu. Doğan Avcıoğlu'nun ilk baskısı 1968 yılı Aralık ayında yapılan *Türkiye'nin Düzeni* kitabı, aydınlar ve özellikle subaylar arasında çok yaygın bir okuyucu kitlesine ulaştı. Kapitalizmin Altın Çağı'nın sağladığı olanaklar ve yükselen yaşam standartları nedeniyle geniş işçi ve köylü kitlelerinin Türkiye'nin bağımsızlığı ve demokratikliği konusundaki duyarsızlığı, bu ekibi radikal subay darbesi arayışlarına itti. Bu çizgideki subayların ve bazı sivillerin 9 Mart 1971 tarihinde ilerici ve anti-emperyalist programlı bir darbe yapma girişimi, işin başındaki bazı yüksek rütbeli subayların saf değiştirmesiyle engellendi. Bu anlayışı benimseyen subaylar, Türk Silahlı Kuvvetleri'nden tasfiye edildi.

Soldaki ikinci gelişme, Cumhuriyet Halk Partisi içinde yaşandı. CHP, 1947 yılındaki kurultayında eski ilkelerinden büyük ölçüde ayrılmıştı. 1960'lı yıllarda Türkiye İşçi Partisi'nin radikal ve kitlede olumlu yansıması olan bazı girişimleri, 1965 yılında CHP'nin "ortanın solu" programını benimsemesine yol açtı. CHP genel sekreterliğine seçilen Bülent Ecevit'in önderliğinde "demokratik sol" bir hareket gelişti. CHP içindeki görüş farklılıkları, 1972 yılındaki kurultayda Bülent Ecevit'in genel başkanlığa seçilmesiyle sonuçlandı. CHP, özellikle 1973 milletvekili genel seçimlerinde, "toprak işleyenin, su kullananın" gibi ve "Karaoğlan Ecevit" gibi sloganlarla büyük bir destek sağladı. CHP, 1974 yılında, Milli Selamet Partisi ile birlikte koalisyon hükümeti kurdu.

1952 yılında kurulmuş olan Türk-İş'ten ayrılan üç sendika, bağımsız iki sendikayla birlikte, 13 Şubat 1967 tarihinde Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurdu.

12 Mart 1971 darbesi öncesinde de Türkiye'de üniversite öğrencilerinin, işçilerin, memurların ve köylülerin kitle eylemleri yaygınlaşmaya başladı. Daha iyi çalışma ve yaşama koşullarının mümkün olabildiğini düşünen işçilerin eylemleri, özellikle 1968-1970 döneminde arttı ve radikalleşti.

Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan, Yusuf Aslan, Sinan Cemgil ve arkadaşlarının kurduğu Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) silahlı eylemlere başladı. Aynı dönemde Mahir Çayan, Yusuf Küpeli, Hüseyin Cevahir, Ulaş Bardakçı, Ertuğrul Kürkçü ve arkadaşlarının kurduğu Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi (THKP/C) de silahlı eylemlere başvurdu.

Talat Aydemir'in darbe girişimleri ve Doğan Avcıoğlu'nun Yön-Devrim çizgisini doğru olarak değerlendirebilmek için, 1960'lı yıllarda dünyadaki ve Türkiye'deki durumu ve gelişmeleri özetle de olsa bilmek gerekmektedir.